

УДК 316.422(477.62)

Інноваційна свідомість мешканців Донецької області (за результатами соціологічного дослідження)

О.О. СОМОВА

Донецький державний університет управління, м. Донецьк, Україна
E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru**Авторське резюме**

У представленій статті запропонована авторська методика дослідження інноваційної свідомості членів сучасного українського соціуму, емпіричні можливості якої апробовані в Донецькій області. На основі даних соціологічного дослідження були визначені рівні сформованості інноваційної свідомості донеччан (іраціональний, буденний та теоретичний). Аналіз даних показав, що у більшості респондентів, незалежно від соціально-демографічних характеристик, домінує буденний рівень інноваційної свідомості і це впливає на уповільнення інноваційного розвитку регіону.

В рамках подальшого аналізу було адаптовано метод О.С. Кучко для розрахунку індексу інноваційної свідомості для кожного рівня свідомості, який обчислювався як середня арифметична зважена. Аналіз індексів інноваційної свідомості підтвердив домінування буденної свідомості у донеччан. Узагальнюючи результати дослідження, зроблено висновки про те, що істотне значення для ефективної реалізації програм інноваційного розвитку Донецької області має врахування низки чинників (історичного минулого, традицій, культури, менталітету населення, регіональної специфіки, недовіри уряду тощо), які формують інноваційну свідомість населення та від яких залежить включення суб'єктів інновацій в інноваційні процеси. Зауважено, що інформаційною базою для формування інноваційної політики повинні стати результати соціологічних досліджень проблемного поля інноваційної практики.

Ключові слова: інноваційна свідомість, рівень інноваційної свідомості, індекс інноваційної свідомості, Донецька область, емпіричні дані.

Innovative consciousness of inhabitants of Donetsk region (according to results of the social survey)

О.О. SOMOVA

Donetsk state university of management, Donetsk, Ukraine
E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru**Abstract**

In the present article the author's technique to study the innovative consciousness of the members of modern Ukrainian society, the empirical possibilities of which were tested in the Donetsk region. There were defined levels of innovative consciousness on the base of the sociological survey of citizens of Donetsk (irrational, everyday and theoretical). Data analysis showed that the everyday level of innovation consciousness dominate among majority of respondents, regardless of socio-demographic characteristic and its effects on deceleration of innovation development of the region.

During the subsequent analysis the method was adapted by O.Y Kuchko to calculate the index of innovative consciousness for each level of consciousness, which was calculated as a simple average mean. The index' analysis of innovative consciousness confirmed the dominance of everyday type of citizens' consciousness. Summarizing results of researches, it was concluded that essential meaning for the effective implementation of innovation development programs of Donetsk region has consideration of number of factors (historical past, traditions, culture and mentality of the citizenship, regional specificity, distrust in the government, etc.) that form the innovative consciousness of the public and inclusion of subjects that affect innovation in the innovation process. It's noted that the information base for the formation of innovation policy should be the results of sociological research of the problem fields of innovative practices.

Key words: innovative consciousness, levels of innovative consciousness, index of innovative consciousness, Donetsk region, empirical facts.

Постановка проблеми. Розглядаючи інноваційний процес як форму суспільного розвитку, яким можна управляти, необхідно брати до уваги не тільки специфіку і сутнісні характеристики власне інноваційного процесу, а й соціальний механізм його здійснення, в основі якого лежить системне, комплексне врахування соціокультурних чинників його реалізації. Тобто здійснення будь-якого управлінського рішення стосовно інноваційної політики перебуває у прямій залежності

від інноваційної свідомості, зумовленої колективною пам'яттю, історичним досвідом, ментальними особливостями, регіональною специфікою тощо. Ця обставина актуалізує завдання ретельного і системного вивчення інноваційної свідомості населення, яка відображає ступінь включення суб'єктів в інноваційні процеси. Дослідження та аналіз інноваційної свідомості зможуть додати якостей соціальної адекватності всім рівням управління інноваційним розвитком Донецької

© О.О. Сомова, 2013

області, яке має супроводжуватися орієнтацією на інноваційну свідомість з обов'язковим урахуванням регіональної специфіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика інноваційної свідомості актуалізується лише наприкінці ХХ ст., коли бачення інноваційного розвитку почало пов'язуватися з інноваційною свідомістю (А.Г. Пригожин, І.С. Бестужев-Лада, Л.Я. Косалс). У сучасному соціологічному дискурсі дослідженням даного питання займаються переважно закордонні вчені (О.Є. Кучко, К.Г. Павлова, В.В. Зотов, Є.Г. Каменський, Є.І. Боев), роботи яких носять здебільшого теоретичний характер та присвячені аналізу поняття «інноваційна свідомість», її структури та життєвому циклу.

Мета дослідження – виявити рівні сформованості інноваційної свідомості мешканців Донецької області, аналіз яких дозволить запропонувати корегування інноваційної політики в області та поглибити проблемне поле сучасної наукової інноваційної практики.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш усталених соціально-психологічних характеристик соціуму, які впливають на адекватність та ефективність управління інноваційним розвитком регіону, є інноваційна свідомість його мешканців. Для реалізації емпіричного заміру рівнів сформованості інноваційної свідомості донеччан протягом січня 2013 р. автором роботи було проведено емпіричне дослідження. Авторська методика дослідження базується на комбінації ідей Т.В. Єрескової [2] та О.Є. Кучко [3].

Генеральну сукупність складало доросле населення Донецької області віком від 18 років. У дослідженні використовувалася ймовірна багатоступенева вибірка із застосуванням схем стратифікованого та маршрутного відбору. Обсяг вибіркової сукупності склав 1100 чоловік (похибка вибірки не перевищує 5 %). Вибірка є репрезентативною для Донецької області. В якості контрольованих ознак виступають: стать, вік, місце проживання респондентів. Для розрахунку вибірки використовувалися дані Головного управління статистики в Донецькій області [4].

На першому ступені формування вибіркової сукупності здійснювався відбір об'єктів репрезентації – міські та сільські адміністративні райони, які виступають в якості первинних одиниць. Для цього проводилася стратифікація первинних одиниць відбору за всіма адміністративно-територіальними одиницями Донецької області. Населені пункти групувалися за розміром: обласний центр - міста обласного значення - районні центри - селища міського

типу - села. Кожна адміністративно-територіальна одиниця Донецької області являє собою досить однорідні територіальні райони, які включають міські та сільські поселення різних розмірів. Виняток становить місто Донецьк, оскільки він традиційно виділяється в самостійну одиницю відбору. Спочатку визначалися міста, які в обов'язковому порядку повинні потрапити в обстеження: обласний центр і міста обласного підпорядкування. Далі в кожній страті методом випадкового відбору вибиралися по одному або кілька районних центрів, селищ міського значення та сіл з числа тих, що належать цій страті з ймовірністю, пропорційною чисельності проживаючого в них населення. При відборі сільських населених пунктів у вибірку включалися сільські поселення різних розмірів з урахуванням чисельності проживаючого населення. Всього було включено 46 населених пунктів.

Другий ступінь – моделювання маршрутів. З числа усіх районів кожного відібраного міста методом випадкового неповторного відбору визначалися райони міста, в яких проводилося опитування: в обласному центрі – 2-3 вулиці в районі; в середньому місті – не менше 2 вулиць; в малому місті – 1-2 вулиці. У сільських населених пунктах опитування проводилося на центральній вулиці, якщо село має умовний розподіл на стару і нову частини – на двох вулицях (по одній в кожній частині населеного пункту).

Третій ступінь – відбір домогосподарств. Опитування проводилося в будинках із заздалегідь заданою схемою нумерації. У сільських населених пунктах відбір будинків здійснювався за заданим кроком. Рух за маршрутом проводився без пропуску будинків, позначених у маршруті.

Четвертий ступінь – відбір квартир. У багатоквартирних будинках опитування проводилося в квартирах з заздалегідь заданою схемою нумерації. Рух за маршрутом здійснювався без пропуску квартир, позначених у маршруті. В одній квартирі опитувалася лише одна людина.

П'ятий ступінь – відбір респондента в домогосподарстві проводився за принципом найближчого дня народження. Соціально-демографічний склад респондентів, які взяли участь у дослідженні, диференційований за статтю, віком та місцем проживання.

Наше дослідження побудоване на з'ясуванні доступних для аналізу інноваційної свідомості інноваційних уявлень людей. Тобто розгляду підлягала та сфера інтерпретацій дійсності, в якій формується або актуалізується власний статус індивіда як соціального суб'єкта, котрий полягає у відносинах з іншими індивідами. У

комплекс наших пізнавальних установок входили: пошук форм і способів соціального існування інноваційної свідомості в сучасному українському соціумі (тобто пошук проявів інноваційної свідомості), співвідношення елементів свідомого і несвідомого в структурі соціальних явищ, визначення їх залежностей в свідомості членів українського соціуму.

Як основний метод дослідження використовувався метод стандартизованого інтерв'ю. Метод опитування «простих» респондентів, а не експертів обраних не випадково. Адже інноваційні процеси охоплюють усі сфери сучасної соціальної життєдіяльності і всі верстви населення (так або інакше) залучені до них. Отже, вивчати інноваційні процеси необхідно не тільки в сфері виробництва. На нашу думку, опитування населення соціологічними методами дозволяє представити у всій багатогранності проблемне поле інноватики. Крім того, дослідження громадської думки є також підставою для евристичних прогнозів реалізації (ефективності) інноваційних процесів і програм як загальнонаціонального, так і регіонального рівня. Прагнення прозондувати стан громадської думки щодо інноваційних практик донецчан, отримати «погляд зсередини» про інноваційні процеси вплинуло на вибір методу соціологічного дослідження.

Аналіз отриманої інформації дає можливість зробити ряд висновків щодо рівня сформованості інноваційної свідомості мешканців Донецької області, індикатором чого виступали відповіді респондентів на поставлені питання. При відповіді на відкрите питання про фактори та умови, які уповільнюють створення, освоєння і використання нововведень в Донецькій області, респонденти називають відсутність фінансування (12%), низьку громадянську активність (9,1%), недовіру уряду та органам управління (7,9%) та економічну нестабільність (7,1%). Отримані дані свідчать: 1) про можливий опір інноваціям, які ініціюються урядом, через недовіру останньому; 2) про орієнтацію населення на цінності виживання, а не на інноваційний розвиток, що обумовлено економічною нестабільністю в країні; 3) про усвідомлення населенням впливу громадянського суспільства та соціокультурних факторів на інноваційні процеси.

Надалі ми згрупували відповіді респондентів на дане питання за рівнями сформованості інноваційної свідомості і отримали, що у більшості респондентів, незалежно від соціально-демографічних характеристик, домінує буденний рівень інноваційної свідомості (72,4%), на другому

місці теоретичний рівень (15%) та на третьому – ірраціональний (12,6%). Превалювання буденного рівня інноваційної свідомості означає, що в процесі інноваційної діяльності більшість респондентів оперують переважно уявленнями, які містять у собі відносні істини, виражені у формі емпіричних знань, і це уповільнює інноваційний розвиток регіону.

В рамках подальшого аналізу було адаптовано метод О.Є. Кучко [2] для розрахунку індексу інноваційної свідомості. Він обчислювався як середня арифметична зважена. Вага шкалі присвоювалася залежно від виразності ознаки: від 0 до 1 (де 1 – максимально позитивне значення, 0,75 – часткова позитивна визначеність ознаки, відповідно 0,5 та 0,25 – часткове або категоричне заперечення ознаки, 0 – вагалася оцінити ознаку). Згідно з М.І. Гавриловим [1, с. 405-409], у теоретичному конструкті суспільної свідомості існують три рівні відображення соціальної реальності: ірраціональний, буденний та теоретичний. Відображення поверхневих проявів соціальної реальності фіксується на рівні ірраціональної та буденної свідомості. Глибше проникнення в суть соціальної дійсності відбувається на рівні теоретичної свідомості. У дослідженні ми виходили з того, що рівень інноваційної свідомості у тих, хто на ірраціональному рівні приймає діяльнісну участь в інноваційних процесах, в інтервалі від 0 до 1 не перевищуватиме величини 0,3. Межа буденного рівня інноваційної свідомості не перевищує 0,7 від одиниці можливого, і відповідно теоретичний рівень перебуває в інтервалі від 0,7 до 1 [1, с. 43-53].

Розрахунок індексу інноваційної свідомості ми проілюструємо на питаннях по кожному рівню інноваційної свідомості (теоретичний, буденний та ірраціональний).

Першим запитанням, за допомогою якого виявлявся теоретичний рівень інноваційної свідомості, було запитання «Як Ви вважаєте, чи характерні для жителів Донецької області і в якій мірі нижчеперераховані якості?» (див. табл. 1).

У результаті ми отримали числовий еквівалент індексу інноваційної свідомості рівний 0,69. Якщо врахувати ту обставину, що шкала можливих емпіричних значень індексу інноваційної свідомості обмежувалася інтервалом від 0 до 1, то зафіксоване нами значення індексу можна вважати високим, однак розташованим у межах буденного рівня інноваційної свідомості, тоді коли дане питання було спрямоване на виявлення теоретичного рівня.

Разом з тим вжиті спроби виміру теоретичного рівня інноваційної свідомості респондентів виявили тенденції, що

ілюструють неоднорідність даного процесу за критерієм вікових характеристик, освіти і соціального статусу. Результати дослідження показують, що найбільш високий числовий еквівалент індексу інноваційної свідомості зафіксований у віковій групі 46-55 років, який дорівнює 0,72. Найнижчим індексом інноваційної свідомості відрізнялася група респондентів у віці 56-65 років (0,66). За ознакою освіти на це запитання різниць в індексі інноваційної свідомості у різних категоріях респондентів виявлено не було. Щодо розподілу респондентів за соціальним статусом, то найвищий індекс інноваційної свідомості по досліджуваному питанню було виявлено у робітників та представників сфери бізнесу (0,71), а найнижчий – у пенсіонерів та непрацюючих (0,68).

Аналіз отриманих індексів інноваційної свідомості дозволив виявити групи респондентів, які на рівні, наближеному до теоретичного, сприймають інновації та на яких при впровадженні інновацій треба орієнтуватися керівним органам.

Другим запитанням, що дозволило виявити буденний рівень сформованості інноваційної свідомості респондентів, було запитання «Оцініть вплив запропонованих факторів на сприйняття мешканцями Донецької області чогось нового» (див. табл. 2).

Розрахований індекс інноваційної свідомості дорівнює 0,69, тобто він потрапив у межі буденного рівня, на виявлення якого

й було направлено дане питання. Щодо диференціації респондентів за соціально-демографічними ознаками, то найвищий показник індексу зафіксований у віковій категорії 36-45 років (0,72), найнижчий – 18-25 років (0,67). За ознакою освіти найвищий індекс інноваційної свідомості виявлено у респондентів з вищою освітою (0,7), індекси в інших категоріях не відрізняються та становлять 0,69. Очевидна диференційованість за критерієм соціального статусу: найвищий індекс у представників сфери бізнесу (0,72) та найнижчий у непрацюючого населення – (0,61).

Хоча буденна свідомість неспроможна розкривати закономірні зв'язки і сутність інноваційних процесів, проте респонденти з зазначеним рівнем свідомості сприятливі до інновацій і їх треба враховувати при проведенні інноваційної політики.

Третім було запитання «Оцініть за 5-бальною шкалою ступінь Вашої довіри до нововведень (де 1 - зовсім не довіряю, 2 - швидше не довіряю, ніж довіряю, 3 - важко відповісти, 4 - швидше довіряю, ніж не довіряю, 5 - повністю довіряю), якщо їх ініціюють», яке виявляло ірраціональний рівень інноваційної свідомості (табл. 3).

Індекс інноваційної свідомості за цим питанням дорівнює 0,39 та знаходиться на межі між ірраціональним та буденним рівнями інноваційної свідомості. Найвищий індекс інноваційної свідомості виявився у

Таблиця 1.

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви вважаєте, чи характерні для жителів Донецької області і в якій мірі нижче перераховані якості?» (% від числа тих, що визначилися з відповіддю)

Індикатори	Оцінка				
	Характерні	Скоріше характерні, ніж не характерні	Скоріше не характерні, ніж характерні	Не характерні	Важко оцінити
Потреба у змінах	43,1	36,2	8,2	2,6	9,9
Створення чогось нового	37,0	40,1	8,7	2,6	11,5
Застосування чогось нового	34,4	40,6	10,7	2,4	11,9
Участь у процесах впровадження чогось нового	23,5	32,5	17,7	5,3	21,1
Прагнення до чогось нового	39,2	33,5	10,2	3,6	13,5

респондентів у віці 46-55 років і дорівнює 0,44, найнижчий індекс зафіксований у двох вікових групах 18-25 та 56-65 років (0,37). За критерієм освіти індекс інноваційної свідомості зростає від 0,38 у респондентів з середньою та незакінченою вищою освітою до 0,41 у представників інших освітнянських рівнів. Розподіл респондентів за соціальним статусом дозволив виявити найвищий індекс інноваційної свідомості 0,44 та 0,42 відповідно у працюючих респондентів та службовців, а найнижчий індекс було відзначено у студентів (0,37).

Незважаючи на деякі коливання в індексах, все ж слід визнати незаперечність висновку про те, що в інноваційній свідомості перешкодою до подальшого ефективного здійснення перетворень виступає недовіра уряду, який на сьогодні є головним ініціатором інновацій у Донецькій області.

Таблиця 3.

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Оцініть за 5-бальною шкалою

ступінь Вашої довіри до нововведень (де 1 - зовсім не довіряю, 2 - швидше не довіряю, ніж довіряю, 3 - важко відповісти, 4 - швидше довіряю, ніж не довіряю, 5 - повністю довіряю), якщо їх ініціюють» (% від числа тих, що визначилися з відповіддю)

Ініціатор	Оцінка				
	1	2	3	4	5
Уряд	38,2	30,3	19,6	8,8	3,1
Керівник	10,5	23,5	30,0	30,2	5,8
Колега	6,6	13,8	31,4	39,6	8,5
Друг	3,6	5,5	17,3	44,5	29,0
За кордонний досвід	13,3	16,5	30,8	29,0	10,4
Ваш варіант (родич, я сам)	-	-	79,0	10,4	10,6

Висновки. Таким чином, дане дослідження мало на меті виявити рівні сформованості

Таблиця 2.

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Оцініть вплив запропонованих факторів на сприйняття мешканцями Донецької області чогось нового» (% від числа тих, що визначилися з відповіддю)

Індикатори	Оцінка				
	Впливає	Скоріше впливає, ніж не впливає	Скоріше не впливає, ніж впливає	Не впливає	Важко оцінити
Традиції, звичаї Донецької області	36,0	30,2	14,4	7,5	11,9
Історичне минуле Донецької області	29,8	32,0	16,7	8,5	12,9
Громадська думка	39,1	33,2	7,8	6,0	13,9
Моральні принципи та закони, існуючі в Донецькій області	29,5	32,5	12,7	8,1	17,2
Місце проживання	41,0	27,2	9,6	8,7	13,5
Політичні процеси, які відбуваються в українському суспільстві	41,7	32,9	8,2	3,7	13,5
Економічні процеси, які відбуваються в українському суспільстві	47,5	34,6	5,2	1,9	10,7
Соціальні процеси, які відбуваються в українському суспільстві	39,5	37,4	6,8	2,5	13,9

інноваційної свідомості мешканців Донецької області, що, на нашу думку, дозволить намітити можливі горизонти корекції інноваційної політики в сфері реалізації інноваційних процесів і поглибити проблемне поле сучасної інноваційної практики в плані його подальшого наукового вивчення та практичного освоєння. Аналіз отриманих у ході дослідження даних дозволив встановити, що у мешканців Донецької області переважає буденний рівень сформованості інноваційної свідомості, що частково уповільнює інноваційний розвиток регіону.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновки про те, що істотне значення для ефективної реалізації програм інноваційного розвитку Донецької області має врахування соціокультурних чинників: історичного минулого, традицій, культури,

менталітету населення, регіональної специфіки тощо.

Такий чинник, як недовіра уряду здатен «заблокувати» інноваційну свідомість з точки зору сприйняття громадянським суспільством інноваційної політики, може викликати розчарування у населення результатами інноваційної діяльності і стати реальним гальмом на шляху її ефективної реалізації. Варто зауважити, що інформаційною базою для формування інноваційної політики повинні стати результати соціологічних досліджень проблемного поля інноваційної практики, що дозволить комплексно оцінювати не тільки стан громадської думки щодо минулих, поточних та запланованих інновацій, але й діагностувати інноваційну активність та особливості сформованості інноваційної свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гаврилов Н.И. *Философия для пользователя* / Н.И. Гаврилов. – Донецк: Изд-во «Ноулидж» (Донецкое отделение), 2012. - 539 с.
2. Єрескова Т.В. *Еволюція національної свідомості в період суспільних трансформацій: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04* / Т.В. Єрескова; Гуманіт. ун-т «Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр.». — Запоріжжя, 2007. — 179 с.
3. Кучко Е.Е. *Социологическая характеристика меры включенности населения в инновационные процессы* / Е. Е. Кучко // *Социология*. - 2010. - N 4. - С. 69-75.
4. Статистичний щорічник Донецької області за 2011 рік / Держ. служба статистики України, Голов. упр. статистики у Донец. обл.; за ред. О.А. Зеленого. - Донецьк: [б. в.], 2012. - 502 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2013

REFERENCES:

1. *Gavrilov N.I. Filosofiya dlya polzovatelya (Philosophy for User)*. Donetsk, 2012, 539 p.
2. *Yereskova T.V. Evoliutsiya natsionalnoi svidomosti v period suspilnykh trasformatsii: Dis ... kand. sotsiol. nauk: 22.00.04 (The evolution of national consciousness during the period of social transformation: Dis ... candidate sociology sciences: 22.00.04)*. Zaporozhe, 2007, 179 p.
3. *Kuchko E.E. Sotsiologicheskaya kharakteristika mery vkluchionnosti naseleniya v innovatsionnye protsessy (Sociological characteristics of the measures of involvement of the population in the innovation processes)*. *Sotsiologiya*, 2010, no. 4, pp. 69-75.
4. *Statistichnii shorichnik Donetskoi oblasti za 2011 rik (Statistical yearbook of the Donetsk region in 2011)*. Donetsk, 2012, 502 p.

Сомова Олена Олександрівна – аспірант
Донецький державний університет управління
Адреса: 83050, м. Донецьк, вул. Артема, 94
E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru

Somova Olena Oleksandrivna – postgraduate
Donetsk state university of management
Address: 94, Artem Str., Donetsk, 83050
E-mail: lena-dovgopol@yandex.ru